

นิพนธ์ต้นฉบับ

การพัฒนาโปรแกรมส่งเสริมการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่ โดยการสนับสนุนของครอบครัว

ศิริวรรณ ทুমเชื้อ, วท.ม.*

อัญญา พลดเปลื้อง, ปร.ค.**

A Development of Breastfeeding Promotion Program by Family Support

Siriwan Tumchuae, M.Sc.*

Unya Plodpluang, Ph. D.**

* Boromarajonani College of Nursing, Saraburi, Saraburi Province, Thailand

** Boromarajonani College of Nursing, Jhokriraj, Ratchaburi Province, Thailand

J Prapokklao Hosp Clin Med Educat Center 2015;32:6-17

Abstract

Background : Primary mother is crucial in that she has to responsible in breastfeeding for taking care of her baby. There were many related factors influencing exclusive breastfeeding. Breastfeeding based on family support play an important key role but not had significant data to support.

Objective : The purposes of this study were to develop a breastfeeding promotion program by Family support and create a guide line for breastfeeding promotion program.

Method : Qualitative approach with Hermeneutic Phenomenology technique was used in this study. The key informants were purposive selected following criterion mentioned and consisted of two groups: 10 primary post-partum mothers and 10 members of their families. The data collections and instruments used were a tape recorder, a camera, personal documents,

---

* วิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนี สระบุรี จังหวัดสระบุรี

** วิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนี จักรีราช จังหวัดราชบุรี

field notes, in-depth interview, and group discussion, and B-R-E-A-S-T-Feed observation form on supporting process. The method described by Leonard was employed to analyze the data.

Result : The finding provided understanding of : 1. A breastfeeding promotion program by family support was call “GIFT Program” including 4 steps that were 1) Get a bright idea 2) Improvement 3) Feeding by family support and 4) That’s right. 2. GIFT Program was useful for primary post-partum mothers and their families. The experience of them that join this program were identified : 1) Acknowledgement of self - role 2) Worthiness and 3) Having a good time

Conclusions : The finding provided understanding about the breastfeeding promotion program by family support and benefit for nurses’ teaching for mothers and their family. In addition, the families concerned were very proud and happy to see that these moms had developed in certain skills of breastfeeding via family support.

Keywords : GIFT Program, Family support

บทคัดย่อ

ที่มาของปัญหา

แม่เป็นหลักรสำคัญในการที่ต้องรับผิดชอบในการให้นมบุตรและดูแลลูกของตัวเองซึ่งมีปัจจัยหลายประการเกี่ยวข้องหรือมีอิทธิพลต่อการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่อย่างเต็วการให้นมบุตรโดยการสนับสนุนจากครอบครัวมีบทบาทสำคัญแต่ยังไม่ได้มีข้อมูลที่สำคัญในการสนับสนุน

วัตถุประสงค์

เพื่อพัฒนาโปรแกรมส่งเสริมการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่โดยได้รับการสนับสนุนจากครอบครัว และเพื่อความเข้าใจเกี่ยวกับการส่งเสริมการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่โดยการสนับสนุนของครอบครัว

วิธีการศึกษา

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพใช้วิธีวิจัยเชิงปรากฏการณ์วิทยาการตีความตามแนวคิดของมาร์ติน ไฮเดกเกอร์ (hermeneutic phenomenology of Martin Heidegger) เลือกผู้ให้ข้อมูลแบบเจาะจง จำนวน 20 คนแบ่งเป็น (1) มารดาหลังคลอดครรภ์แรก 10 คน (2) สมาชิกในครอบครัวของมารดาหลังคลอด 10 คน ใช้แบบบันทึกการสังเกต การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างและสัมภาษณ์แบบเจาะลึกร่วมกับการบันทึกเทปและถ่ายรูป วิเคราะห์ข้อมูลตามแนวคิดของ Miles & Huberman

ผลการศึกษา

1. โปรแกรมการส่งเสริมการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่โดยได้รับการสนับสนุนจากครอบครัวเรียกว่า กิฟต์ โปรแกรม (GIFT program) ประกอบด้วย 4 ขั้นตอน ได้แก่ ขั้นตอนที่ 1 การให้ความรู้เกี่ยวกับการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่ ขั้นตอนที่ 2 ฝึกประสบการณ์ด้วยการสาธิตย้อนกลับจนปฏิบัติในแนวทางที่ถูกต้อง ขั้นตอนที่ 3 การเสริมทักษะด้านการปฏิบัติการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่ และขั้นตอนที่ 4 การยืนยันความถูกต้องของทักษะการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่ของมารดาหลังคลอด

2. ประเด็นหลักในการส่งเสริมการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่โดยการสนับสนุนของครอบครัว ได้แก่ 1) การรับรู้ถึงบทบาทของตนเอง 2) ความคุ้มค่า 3) การมีเวลาที่ดี

สรุป

การศึกษานี้ทำให้เข้าใจถึงการส่งเสริมการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่โดยครอบครัวได้มีส่วนร่วมในการส่งเสริมการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่รวมถึงได้มีโอกาสแสดงพฤติกรรมที่สร้างความรักความเข้าใจภายในครอบครัวได้อีกด้วย

คำสำคัญ : โปรแกรมส่งเสริมการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่ การสนับสนุนจากครอบครัว

บทนำ

น้ำนมแม่ สูดยอดสารอาหารสำหรับทารกแรกเกิด ส่งเสริมการเจริญเติบโต เพิ่มความผูกพันระหว่างมารดาและบุตร กระทรวงสาธารณสุขไทย ผลักดันให้การส่งเสริมการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่ประสบความสำเร็จด้วยการร่วมมือกับองค์การอนามัยโลก (WHO) โดยจัดให้มีโรงพยาบาลสายสัมพันธ์แม่-ลูก ซึ่งกำหนดเป้าหมายลูกกินนมแม่อย่างเดียว 4-6 เดือนแรก ให้ได้ร้อยละ 30 เมื่อสิ้นปี พ.ศ. 2549 แต่จากการศึกษาสภาพการณ์นมแม่ พบว่ามารดาที่สามารถเลี้ยงลูกด้วยนมแม่อย่างเดียวมีเพียงร้อยละ 27 และผลการสำรวจทัศนคติส่วนใหญ่มีทัศนคติทางลบ¹ และจากรายงานการตรวจราชการของสำนักตรวจราชการกระทรวงสาธารณสุข ในปี พ.ศ. 2556 พบว่า ทารกอายุ 0 - 5 เดือน ที่กินนมแม่อย่างเดียวมีเพียง

ร้อยละ 12.53² จะเห็นได้ว่าการส่งเสริมการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่ยังไม่สามารถบรรลุตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ มีหลายแนวทางในการส่งเสริมการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่ เช่น การพัฒนาทีมสุขภาพให้มีความรู้และนโยบายไปใช้ การมีกลุ่มนมแม่เพื่อนช่วยเพื่อน การรณรงค์ประโยชน์ของนมแม่ผ่านสื่อต่างๆ การมีส่วนร่วมของชุมชนหรือหลายๆ วิธีผสมผสานกัน ดังนั้น ทีมสุขภาพจะต้องค้นหากลยุทธ์ที่จะส่งเสริมให้การเลี้ยงลูกด้วยนมแม่ประสบความสำเร็จต่อไป

ครอบครัวเป็นสถาบันทางสังคมเล็กที่สุดแต่มีความสำคัญมากที่สุดถึงแม้ว่าในปัจจุบันครอบครัวของไทยจะเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่มีลักษณะเป็นครอบครัวขยายกลายเป็นครอบครัวเดี่ยวเป็นส่วนใหญ่ แต่ไม่ได้ทำให้บทบาทหน้าที่ของครอบครัวลดความสำคัญลงไป

เพราะลักษณะครอบครัวเดี่ยวในสังคมไทยยังไม่เป็นอิสระอย่างแท้จริง เนื่องจากวัฒนธรรมของไทยที่มีมาอย่างยาวนานและเหนียวแน่น ในลักษณะครอบครัวขยาย ที่พึ่งพาอาศัยกันในระยะห่างพี่น้องและเครือญาติ ถึงแม้ว่าจะแยกครอบครัวออกไปเป็นครอบครัวเดี่ยวแล้วก็ยังมี การติดต่อไปมาหาสู่กันในหมู่เครือญาติ อย่างเช่น จากการศึกษาของอัญญา ปลอดเปลื้อง พบว่าการสนับสนุนของครอบครัวในการดูแลหญิงตั้งครรภ์วัยรุ่นมีความสำคัญอย่างยิ่งในการสนับสนุนให้หญิงตั้งครรภ์วัยรุ่น สามารถดำเนินชีวิตในบทบาทของความเป็น “แม่” ที่สมบูรณ์³ นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2548 จนถึงปัจจุบัน โครงการสายใยรักแห่งครอบครัว ทำให้กระแสการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่กลับมาเป็นที่รู้จักและยอมรับกันอย่างกว้างขวางมากยิ่งขึ้น เนื่องจากวัตถุประสงค์ของโครงการไม่ได้มุ่งเน้นให้มีการส่งเสริมการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่เพียงอย่างเดียว แต่ยังก่อให้เกิดความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นระหว่างคนในครอบครัวพ่อ แม่ ลูก ซึ่งจากการศึกษาของสิริวิมล ทวีโคตร พบว่าการรับรู้ประโยชน์ในการส่งเสริมการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่มีความสัมพันธ์ทางบวกกับพฤติกรรมการส่งเสริมการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่ในระยะแรกเกิดถึง 4 เดือนของบิดา⁴ แสดงว่าสามีไม่ได้มีบทบาทเป็นเพียงผู้ให้กำเนิด หรือเป็นผู้นำในครอบครัวเท่านั้น แต่ยังมีบทบาทสำคัญในบทบาทให้การสนับสนุนโดยการช่วยเหลือให้กำลังใจ เป็นที่ปรึกษาให้แก่แม่ในการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่ และยิ่งพบอีกว่า บทบาทของสามีที่สำคัญ คือ การสนับสนุนและส่งเสริมให้มารดาสามารถปรับอารมณ์ให้เหมาะสมในระหว่างที่ให้นมลูก สามีจึงเป็นบุคคลสำคัญในการส่งเสริมและสนับสนุนให้แม่เลี้ยงลูกด้วยนมตนเอง^{5,6,7,8}

จากข้อมูลปี พ.ศ.2555 ในโรงพยาบาล

ราชวิถี พบปัญหาทารกแรกเกิดที่ไม่สามารถกินนมแม่ได้ร้อยละ 31.89 มารดาหลังคลอดมีปัญหากเกี่ยวกับหัวนมทั้งหมด ร้อยละ 23.09 การเลี้ยงลูกด้วยนมแม่มีคุณค่าต่อสุขภาพทั้งมารดาหลังคลอดและทารกแรกเกิด และช่วยสานต่อสายใยรักระหว่างครอบครัวพ่อแม่ลูก แต่เมื่อเกิดปัญหาของนมแม่ที่มรสุมสุขภาพจะเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการเข้าไปช่วยเหลือปัญหาเหล่านี้ อย่างไรก็ตามในสังคมไทยที่บางครอบครัวไม่ได้มีเฉพาะสามีเท่านั้นที่ดูแลมารดาหลังคลอด แต่ยังมีสมาชิกในครอบครัวคนอื่นที่มีบทบาทสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าสามีก็สามารถให้การดูแลมารดาหลังคลอดแทนสามี ด้วยเหตุผลดังกล่าว คณะผู้วิจัยจึงสนใจที่จะพัฒนาโปรแกรมส่งเสริมการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่ที่ได้รับการสนับสนุนจากครอบครัว เนื่องจากครอบครัวซึ่งถือเป็นหน่วยของสังคมแรกเริ่มที่บุคคลจะต้องเผชิญตั้งแต่แรกเกิดรวมถึงการดูแลและส่งเสริมสุขภาพจึงถือว่ามีความสำคัญยิ่งและสถาบันครอบครัวนับว่าเป็นสถาบันแห่งแรกที่สำคัญในการสร้างสังคมที่มีความสุขต่อไป

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อพัฒนาโปรแกรมส่งเสริมการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่โดยการสนับสนุนของครอบครัว
2. เพื่อศึกษาประสบการณ์เกี่ยวกับการส่งเสริมการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่โดยการสนับสนุนของครอบครัว

วัสดุและวิธีการ

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้วิธีวิจัยเชิงปรากฏการณ์วิทยาการตีความตามแนวคิดของมาร์ติน ไฮเดกเกอร์ (qualitative research and hermeneutic phenomenology of Martin Heidegger) เลือกผู้ให้ข้อมูลแบบเจาะจง

(purposive sampling) เป็นมารดาหลังคลอดครรภ์แรกในหอผู้ป่วยสูติกรรมหลังคลอด โรงพยาบาลราชวิถี และสมาชิกในครอบครัวที่ดูแลมารดาหลังคลอด โดยมีความคละกันของอายุ อาชีพ ระดับการศึกษาและสถานะทางเศรษฐกิจ

คณะผู้วิจัยได้ขอความร่วมมือขออธิบายวัตถุประสงค์และกลุ่มตัวอย่างยินดีและยินยอมเข้าร่วมในการวิจัยและให้ข้อมูลในการศึกษาด้วยความเต็มใจทุกขั้นตอนภายใต้กรอบแนวคิดของการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม (participatory learning หรือ PL) ตามคำจำกัดความของ โปรแกรมส่งเสริมการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่ (GIFT program) ซึ่งประกอบด้วย

G = Get a bright idea หมายถึง การให้ความรู้เรื่องการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่แก่มารดาหลังคลอดและครอบครัวเพื่อให้ตระหนักรู้ รับรู้และเข้าใจถึงประโยชน์และคุณค่าของการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่อย่างเดียวยังต่อมารดาทารกและครอบครัว

I = Improvement หมายถึง การเรียนรู้จากประสบการณ์ที่ได้จากการดูการสาธิต แล้วฝึกประสบการณ์นั้นด้วยการสาธิตย้อนกลับจนสามารถปฏิบัติในแนวทางที่ถูกต้อง ร่วมกับการซักถามแลกเปลี่ยนความคิดเห็นโดยฝึกปฏิบัติทั้งมารดาและสมาชิกในครอบครัว

F = Feeding by family support หมายถึง การเสริมทักษะด้านการปฏิบัติการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่จากการประเมินผลการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ โดยวิธีการสาธิตย้อนกลับด้วยแบบสังเกตพฤติกรรมการเลี้ยงลูกด้วยนม (B-R-E-A-S-T-Feed observation form)

T = That's right หมายถึง ยืนยันความถูกต้องจากการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ด้วยภาพถ่ายของตนเองเพื่อสร้างแรงบันดาลใจและเมื่อต้องการ

ที่จะเรียนรู้ใหม่อีกครั้ง

ตอนที่ 1 สร้างโปรแกรมส่งเสริมการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่โดยการสนับสนุนของครอบครัว ซึ่งประกอบด้วย แผนการให้ความรู้เรื่องการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่และแบบสังเกตพฤติกรรมการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่ (B-R-E-A-S-T-Feed observation form) โดยผ่านการพิจารณาเนื้อหา กระบวนการ และขั้นตอนจากผู้ทรงคุณวุฒิ 3 ท่าน ได้แก่ อาจารย์พยาบาลสาขาการพยาบาลแม่และเด็ก 1 ท่าน อาจารย์พยาบาลสาขาการพยาบาลครอบครัว และชุมชน 1 ท่าน และอาจารย์สาขาการวิจัยวัดและประเมินผลการศึกษา 1 ท่าน ซึ่งมีวิธีการและขั้นตอนตามโปรแกรมการส่งเสริมการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 : กลุ่มตัวอย่างรับฟังความรู้เรื่องการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่ (30 นาที)

G = Get a bright idea

ขั้นตอนที่ 2 : สาธิตโดยผู้วิจัยแล้วให้กลุ่มตัวอย่างสาธิตย้อนกลับ ในท่าและเทคนิควิธีการต่างๆ ที่ใช้ในการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่ เช่น เทคนิคการนำลูกเข้าเต้าดูดนมแม่ ทำอุ้มลูกแบบต่างๆ วิธีแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นหัวนมและเต้านม (10-20 นาที)

I = Improvement

ขั้นตอนที่ 3 : เสริมทักษะและประเมินผลการปฏิบัติในแต่ละเทคนิคและวิธีต่างๆ ร่วมกัน (10 นาที)

F = Feeding by family support

ถูกต้อง ↓ ไม่ถูกต้อง

ขั้นตอนที่ 4 : ยืนยันความถูกต้องด้วยรูปภาพ

T = That's right (10 นาที)

เก็บหลักฐานด้วยภาพถ่ายเพื่อมอบเป็นของขวัญ (GIFT) ให้กับมารดาและสมาชิกในครอบครัว

ตอนที่ 2 ศึกษาประสบการณ์การส่งเสริม การเลี้ยงลูกด้วยนมแม่โดยการสนับสนุนของ ครอบครัวด้วยวิธีการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง และสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้างโดยใช้วิธีการ สัมภาษณ์แบบเจาะลึกรายบุคคล

ระยะเวลาในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ระหว่าง เดือนสิงหาคม ถึงเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2556 การวิจัยครั้งนี้ใช้อ้างอิงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นใน กลุ่มของผู้ให้ข้อมูลที่ศึกษาในงานวิจัยนี้

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ได้แก่ ผู้วิจัย เครื่องบันทึกเสียง/แถบ บันทึก เสียง แบบสัมภาษณ์ชนิดมีโครงสร้างและแบบ สัมภาษณ์ชนิดไม่มีโครงสร้างโดยใช้วิธีการ สัมภาษณ์แบบเจาะลึกรายบุคคล (in-depth interview) การบันทึกเทป สิ้นสุดการสัมภาษณ์ เมื่อข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์มีความอิ่มตัว (saturated data) และใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วม ด้วยการสังเกตการแสดงพฤติกรรมของสมาชิก ครอบครัวที่ปฏิบัติต่อมารดาหลังคลอดตามขั้น ตอนและกล้องถ่ายรูปสำหรับบันทึกกิจกรรม

ความน่าเชื่อถือของงานวิจัย (trustworthi- ness)

ผู้วิจัยดำเนินการดังนี้

ใช้หลายวิธีในการเก็บรวบรวมข้อมูล (triangulation) ได้แก่ การสัมภาษณ์ การสังเกต การจดบันทึกขณะทำกิจกรรม อีกทั้งยังนำข้อมูล ที่ได้กลับไปให้ผู้ให้ข้อมูลได้ตรวจสอบความถูกต้อง อีกครั้ง (member checking) เพื่อให้มั่นใจได้ว่าเป็น ข้อมูลที่ถูกต้องมากที่สุด อีกทั้งยังแจกแจง บริบทของผู้ให้ข้อมูล และคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลที่มีความหลากหลาย เพื่อให้สามารถเป็นตัวแทนได้มากที่สุด (transferability) นอกจากนี้ผู้วิจัยยังมี ประสบการณ์ในการศึกษาเชิงคุณภาพ การ

วิเคราะห์ข้อมูล และการแสดงผลการศึกษา (dependability)

การวิเคราะห์ข้อมูล

มีวิธีการ 3 ส่วน ดังนี้ 1) ย่อข้อมูล (data reduction) ด้วยการจัดการข้อมูลให้มีความเป็น ระเบียบ โดยตัดทอนข้อมูลที่ไม่เกี่ยวข้องกับเรื่อง ที่ศึกษาออก เหลือไว้เฉพาะเรื่องที่ต้องการศึกษา จากนั้นเชื่อมโยงข้อมูลตามแนวคิดเรื่องที่เกี่ยวข้อง และสัมพันธ์กับการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่โดยการ สนับสนุนของครอบครัว 2) แสดงข้อมูล (data display) ด้วยการนำเสนอข้อมูลที่จัดไว้แล้ว อย่างเป็นหมวดหมู่ด้วยวิธีการพรรณนา และแสดง ข้อความที่ได้จัดหมวดหมู่ไว้แล้ว 3) หาข้อสรุป การ ตีความ และการตรวจสอบความถูกต้องตรง ประเด็นของการวิจัย (conclusion, drawing and verifying) ด้วยการตีความข้อสรุปและข้อค้นพบที่ ได้ รวมทั้งการเปรียบเทียบความเหมือนและความ แตกต่าง เพื่อให้ได้ประเด็นหลักของเนื้อหา

ผลการศึกษา

จากข้อมูลทั่วไป พบว่า กลุ่มตัวอย่างแรก คือ สมาชิกในครอบครัวของมารดาหลังคลอด ครรภ์แรกจำนวน 10 คน มีอายุระหว่าง 16 ถึง 46 ปี อายุเฉลี่ย 31 ปี ส่วนใหญ่เป็นสามีและหนึ่งใน นั้นเป็นยายของมารดาหลังคลอด กลุ่มตัวอย่างที่ 2 คือ กลุ่มมารดาหลังคลอดครรภ์แรก จำนวน 10 คน มีอายุระหว่าง 16 ถึง 24 ปี อายุเฉลี่ย 20 ปี เป็นมารดาวัยรุ่น 3 คน ทุกคนอยู่กับสามีกลุ่ม ตัวอย่างทุกคนเข้าใจภาษาไทยดี และยินดีเข้าร่วม โปรแกรม ประเด็นหลัก (theme) ของการส่งเสริม การเลี้ยงลูกด้วยนมแม่โดยการสนับสนุนของ ครอบครัวได้แก่

1) การรับรู้ถึงบทบาทของตนเอง (acknowledge of self-role) จากประสบการณ์ของแม่หลังคลอดครั้งแรก และสมาชิกในครอบครัวที่ได้เข้าร่วมวิจัยในครั้งนี้ ได้รับรู้ถึงบทบาทของตนเอง ซึ่งหมายถึง การที่บุคคลตระหนักถึงและเข้าใจในบทบาทและหน้าที่ของตนเอง และได้แสดงบทบาทของตนเองว่าเขาสามารถแสดงบทบาทการเป็น บิดา-มารดา สามี-ภรรยา รวมถึงความสัมพันธ์ฉันท์เครือญาติ ที่ดี จากคำกล่าวของกลุ่มตัวอย่างมารดาหลังคลอดและครอบครัว ดังนี้

“หลังจากคลอดแล้ว สามีได้เข้ามามีส่วนช่วยเหลือในการดูแลฉันและลูก ฉันไม่ได้ดูแลลูกของฉันฉันคิดว่าเขาเป็นพ่อที่ดี”

เช่นเดียวกับแม่จากครอบครัวที่ 2 กล่าวว่า “วันนี้ฉันคิดว่าสามีคงจะเข้าใจแล้วว่าที่เขาคิดว่าหลังจากคลอดลูกแล้วเขาคือผู้ชายที่แสนสบาย และฉันคือผู้หญิงที่ต้องยุ่ง” “โปรแกรมนี้ทำให้สามีฉันเข้าใจฉันและลูก เขาสามารถดูแลฉันและลูกได้ดีขึ้น”

กลุ่มตัวอย่างแม่หลังคลอดจากอีกครอบครัวกล่าวว่า “สามีฉันทำทุกอย่าง แต่ฉันไม่ได้ทำ เวลาลูกร้อง เขาจะอุ้ม เวลาลูกถ่ายเขาจะเป็นคนเปลี่ยนผ้าอ้อม เขาคือพ่อที่ดี เขาช่วยเหลือฉัน มันคือหน้าที่เขา”

รวมถึงคำกล่าวจากสามีของกลุ่มตัวอย่างรายหนึ่งกล่าวถึงกิจกรรมต่างๆ เมื่อได้รับอนุญาตให้กลับไปอยู่ที่บ้านว่า “เมื่อผมกลับบ้านไปแล้ว ผมรู้แล้วว่าผมจะต้องทำอะไรบ้าง” “ผมมองเห็นว่าภรรยาผมเหนื่อยผมไม่สามารถให้ลูกกินนมแม่แทนเธอได้ผมสงสารเธอ แต่ขณะนี้ผมรู้แล้วว่า ผมสามารถช่วยอุ้มลูกแทนเธอได้”

สามีอีกครอบครัวกล่าวว่า “เมื่อกลับบ้าน

การช่วยซักผ้า เปลี่ยนผ้าอ้อม เป็นอีกทางที่ช่วยเหลือภรรยาของผมได้” “ผมสงสารเธอเพราะว่าเธอมีความเจ็บปวดหลังจากผ่านการคลอดมาแล้ว” “ผมเข้าใจเธอแล้วละตอนนี้ และผมรู้แล้วว่ามันเป็นหน้าที่ของผมที่ต้องช่วยเหลือ”

กลุ่มตัวอย่างสมาชิกในครอบครัวที่เป็นยายของแม่หลังคลอดรายหนึ่ง กล่าวว่า “ฉันคิดว่าฉันรักลูกสาวของฉันมาก แต่เมื่อฉันมีหลาน ฉันยิ่งรู้สึกรักและกังวลมากกว่าเดิม ฉันจำเป็นต้องดูแลทั้งแม่และลูก ช่วยเลี้ยงหลาน สอนให้เขากินนมแม่ เพราะฉันมีประสบการณ์มาก่อน”

มารดาวัยรุ่น คนหนึ่งกล่าวว่า “โปรแกรมนี้ทำให้ครอบครัวของเราเข้าใจที่จะรักและเดินไปพร้อมกัน เพราะว่าเรายังเด็กทั้งคู่ เราอยู่ด้วยกันตามลำพัง หน้าที่เราคือ ดูแลลูกให้ดีด้วยการให้ลูกกินนมแม่”

จะเห็นได้ว่ามารดาหลังคลอดที่ให้ลูกกินนมแม่แล้วมีครอบครัวมีส่วนช่วยสนับสนุนนั้นทั้งภรรยาสามี และสมาชิกในครอบครัวคนอื่นๆ ต่างรับรู้และเข้าใจในบทบาทและหน้าที่ของตนเองซึ่งจะนำไปสู่การปรับบทบาทอย่างเหมาะสมในการเป็นบิดา มารดา และเครือญาติที่ดีต่อไปในอนาคต

2) ความคุ้มค่า (worthiness) กลุ่มตัวอย่างมารดาหลังคลอดและสมาชิกในครอบครัวที่ได้เข้าร่วมวิจัยครั้งนี้ ได้แสดงออกมาให้เห็นว่าโปรแกรมนี้มีความคุ้มค่า ซึ่งหมายถึงมีค่า มีคุณภาพมีประโยชน์ในตัวเองที่คนหนึ่งคนสามารถทำในสิ่งหนึ่งสิ่งใดนั้นด้วยความเชื่อมั่นและภาคภูมิใจโดยแบ่งได้เป็นค้ำค่ากับตัวเองและค้ำค่ากับครอบครัว

ในส่วนค้ำค่ากับตัวเองนั้นกลุ่มตัวอย่างรายหนึ่ง ได้กล่าวว่า “โปรแกรมนี้ทำให้ตัวเองรู้สึกมีคุณค่า ช่วยทำให้พวกเขาเข้าใจครอบครัวของพวกเขา

เค้ามามากขึ้น รู้จักที่จะรักซึ่งกันและกัน”

ในขณะที่มารดาครรภ์แรกที่ยังคลอดลูก กล่าวด้วยน้ำเสียงตื่นเต็นว่า “วันนี้ ฉันรู้สึกมีความสุขที่สามช่วยอุ้มลูก ดูแลฉัน ฉันรู้สึกว่าคุณรักฉัน รักลูก ปกติเค้าจะไม่ค่อยพูดอะไร แต่วันนี้เค้า แสดงออกให้ฉันเห็นว่าเค้ารักฉันและลูก มันดีจริงๆ ฉันจะเลี้ยงลูกด้วยนมแม่มันดีจริงๆ”

เช่นเดียวกับสามีรายหนึ่งที่กำลังปนเสียงหัวเราะด้วยน้ำเสียงสดชื่นว่า “ผมมีความสุขเมื่อผมมองเห็นว่าภรรยาผมมีความสุข” “ผมคิดว่า ลูกผมต้องเป็นเด็กที่ฉลาดเพราะเค้ากินนมแม่” “มันไม่ได้เป็นเรื่องไร้สาระ วันนี้ผมรู้สึกว่าคุณมีความสุข ผมรู้สึกอย่างนั้นจริงๆ และผมด้วย”

สามีอีกรายหนึ่งกล่าวว่า “เมื่อวานผมยังอุ้มลูกเวลาลูกร้องหิวนมไม่เป็น และเมื่อพยาบาลถามผมว่า “รักลูกไหม” ในเวลานั้น ผมเสียใจและตอบเธอไปว่า “ผมรักเค้าแต่ผมอุ้มเค้าไม่เป็น” ผมรู้สึกต่ำต้อยแต่วันนี้เมื่อพยาบาลมาให้คำแนะนำในการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่ให้กับผมและภรรยา ผมคิดว่าผมสามารถทำได้ ผมมั่นใจและมีความสุขมากขึ้น

กลุ่มตัวอย่างมีความรู้สึกว่าการโปรแกรมนี้คุ้มค่ากับครอบครัวเช่นเดียวกัน พวกเขาชอบทีมผู้วิจัยที่เป็นพยาบาลแล้วมานำเสนอเกี่ยวกับเรื่องการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่

มารดาชาวกำพูชาที่มาฝากลูกสาวที่คลอด กล่าวด้วยน้ำเสียงสั้นเครือว่า “เพราะว่าฉันเป็นชาวต่างชาติ คิดกังวลไปหมดเกี่ยวกับการถูกปฏิเสธตั้งแต่แรกที่ลูกสาวมาคลอดที่นี่ แต่ตอนนี้ฉันได้นั่งอยู่ที่นี้ฉันรู้สึกโล่งใจไม่อึดอัดและมีความสุข ฉันรู้สึกมีคุณค่า”

เช่นเดียวกับมารดาหลังคลอดรายหนึ่งที่กำลังกล่าวว่า “โปรแกรมนี้ทำให้ฉันและครอบครัวรู้สึกเป็นคนพิเศษจริงๆ วันนี้พยาบาลให้คุณค่ากับฉัน

ฉันมีความสุขมาก และต้องการให้แม่และครอบครัวอื่นได้เข้าร่วมโปรแกรมนี้เพราะมีประโยชน์มาก”

คุณพ่อคนใหม่ กล่าวว่า “วันนี้ผมสามารถช่วยเหลือภรรยาเกี่ยวกับการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่อย่างถูกต้อง มันง่ายกว่าที่คิด” “เราเป็นคนหาเข้ากินเค้าแต่มีพยาบาลที่คอยดูแลพวกเราทำให้รู้สึกว่าคุณค่ากับเรา”

ความคุ้มค่าที่เกิดขึ้นเป็นการส่งเสริมสัมพันธภาพที่ดีของสามีและภรรยา

3) การมีช่วงเวลาที่ดี (having a good time) หมายถึงช่วงเวลาที่มารดาหลังคลอดต้องมิจกิจกรรมร่วมกันกับครอบครัวในการดูแลลูก มารดาบางคนตื่นเต็น บางคนกอดตั้นบางคนรู้สึกว่าเป็นช่วงเวลาแห่งความรักระหว่างแม่กับลูก และสามีบางคนรู้สึกมีความสุขที่ได้มองเห็นรอยยิ้มของภรรยา ความรู้สึกทั้งหมดนี้เป็นความรู้สึกที่เรียกว่า ช่วงเวลาที่ดีของครอบครัว

คำกล่าวของคุณพ่อคนใหม่จากครอบครัวหนึ่ง กล่าวว่า “ผมรู้สึกมีความสุขมากที่ได้มองเห็นรอยยิ้มของภรรยาและมองดูลูกกำลังดูดนมแม่ผมปลื้มครับ”

สามีรายหนึ่งกล่าวติดตลกว่า “ลูกคนต่อไปผมขอเข้าโปรแกรมนี้อีกครั้ง”

ในขณะที่คุณพ่อบุคคลหนึ่งกล่าวว่า “ผมไม่เคยรู้มาก่อนว่ามีทำในการให้นม และภรรยาผมเป็นแม่ครั้งแรกยังไม่มีประสบการณ์ แต่ขณะนี้ผมได้มีโอกาสนั่งในห้องที่มีพยาบาลให้ความรู้เรื่องนมแม่ ทำให้ผมมีโอกาสรับรู้ข้อมูลเพิ่มเติมมากกว่าก่อนหน้านี้ ผมมีความสุขมากครับ” และ “โปรแกรมนี้ช่วยสอนให้ผมอุ้มลูกเป็นขอบคุณครับ” “วันนี้ผมตื่นเต็น แต่มันเป็นประสบการณ์ที่ดีสำหรับผม ผมมองเห็นลูกกำลังดูดนม ผมมีความสุข

สุขมาก ผมรักลูกกับภรรยา”

การมีช่วงเวลาที่ดีในระยะเวลาหลังคลอด เป็นการส่งเสริมบทบาทหน้าที่และสัมพันธภาพที่ดี ระหว่างสามีและภรรยาเช่นเดียวกัน

วิจารณ์

วัตถุประสงค์ของการวิจัยครั้งนี้ต้องการพัฒนาโปรแกรมส่งเสริมการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่ (GIFT program) โดยการศึกษาจากประสบการณ์และแนวคิดในการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่โดยการสนับสนุนของครอบครัวจากผลการวิจัยทำให้ได้เข้าใจถึงแนวคิด และประสบการณ์ของมารดาหลังคลอดครรภ์แรกแต่ละคนที่ได้รับการสนับสนุนจากครอบครัวในการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่ ซึ่งประกอบด้วย การรับรู้บทบาทหน้าที่ของตนเอง มีความคุ้มค่าและเป็นช่วงเวลาที่ดี เนื่องจากการศึกษาที่ผ่านมา นั้น พบว่า บุคคลที่มารดาเห็นว่ามีคุณค่าการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่มากที่สุดได้แก่ แพทย์และพยาบาล ส่วนคู่สมรส มารดาของตนเอง มารดาของสามี และญาติอื่นๆ ก็ให้การสนับสนุนการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่ในระดับมาก ส่วนพี่สาว น้องสาว เพื่อนสนิทและเพื่อนบ้าน สนับสนุนในระดับปานกลางและเห็นว่าเพื่อนร่วมงานสนับสนุนในระดับน้อยที่สุด⁹

ในขณะที่การพัฒนาโปรแกรมในครั้งนี้ สอดคล้องกับการศึกษาของ นวพร มามาก ที่ศึกษาโปรแกรมการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของสามี ในระหว่างการตั้งครรภ์และการคลอดและพบว่า สามารถนำมาใช้เพื่อส่งเสริมสัมพันธภาพระหว่าง คู่สมรส การรับรู้ประสบการณ์การคลอดของ มารดา และความรักใคร่ผูกพันระหว่างบิดามารดา และทารก¹⁰ รวมถึงสอดคล้องกับรูปแบบการให้ความรู้กับครอบครัวโดยใช้การพยาบาลครอบครัว

ซึ่งส่งผลให้มีจำนวนมารดาหลังคลอดเลี้ยงลูกด้วยนมแม่เป็นระยะเวลา 6 สัปดาห์มากขึ้น¹¹

หัวใจสำคัญที่จะทำให้บุคคลมีความรับผิดชอบคือการรับรู้บทบาทหน้าที่ของตนเองดังเช่น การศึกษาของ วิภาพร ศรีเชียงราย ที่พบว่า การสนับสนุนของบิดากับความตั้งใจในการสนับสนุน การเลี้ยงลูกด้วยนมแม่มีความสัมพันธ์กันอย่างน้อย สำคัญทางสถิติ¹² นอกจากนั้นแล้ว GIFT program ยังสอดคล้องกับแนวคิดสำคัญของ “กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม” ที่อาศัย ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง (participatory learning หรือ PL) ซึ่งเป็นการเรียนรู้เชิงประสบการณ์มีการ กำหนดแผนหรือลำดับขั้นตอนในการสอนที่ สอดคล้องกับจุดประสงค์การเรียนรู้ทั้ง 3 ด้าน คือ การสอนความรู้ การสอนเจตคติ และการสอน ทักษะ¹³ ดังเช่น คำกล่าวของคุณพ่อท่านหนึ่งที่ กล่าวไว้ว่า “ผมไม่เคยรู้มาก่อนว่ามีทำในการให้นม และภรรยาผมเป็นแม่ครั้งแรกยังไม่มีประสบการณ์ แต่ขณะนี้ผมได้มีโอกาสหนึ่งในห้องที่มีพยาบาลให้ ความรู้เรื่องนมแม่ ทำให้ผมมีโอกาสรับรู้ข้อมูลเพิ่ม เต็มมากกว่าก่อนหน้านี้ ผมมีความสุขมากครับ” และ “โปรแกรมนี้ช่วยสอนให้ผมอุ้มลูกเป็นขอบคุณ ครับ” “วันนี้ผมตื่นเต้น แต่มันเป็นประสบการณ์ที่ดีสำหรับผม ผมมองเห็นลูกกำลังดูนม ผมมีความสุขมาก ผมรักลูกกับภรรยา”

นอกจากนั้นแล้ว จากการศึกษาของ ศิริธร พลายชุม เกี่ยวกับปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับระยะเวลา ในการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่ของมารดาวัยรุ่น พบว่า ความรู้เกี่ยวกับประโยชน์ วิธีการ เจตคติในการ เลี้ยงลูกด้วยนมแม่ ตลอดจนการได้รับบริการ สาธารณสุข ทักษะในการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่ และการได้รับคำแนะนำ/สนับสนุนจากบุคคลอื่นมีความสัมพันธ์ทางบวกกับระยะเวลาในการเลี้ยงลูก

ด้วยนมแม่ของมารดาวัยรุ่น¹⁴ และการศึกษาของ ศิริวรรณ ทุมเชื้อ พบว่า การเลี้ยงลูกด้วยนมแม่ใน มารดาที่มีบุตรอายุน้อยกว่า 3 เดือน ได้รับการ สนับสนุนจากสามีในระดับสูงกว่ามารดาที่มีบุตร อายุมากกว่า 3 เดือน¹⁵ รวมถึงการศึกษาของ ญาณีตา เกื่อนเจริญ ที่พบว่า การปฏิบัติการณ์เลี้ยง ลูกด้วยนมแม่ของมารดาหลังคลอดที่ได้รับ โปรแกรมส่งเสริมการรับรู้ความสามารถของ มารดา ร่วมกับการสนับสนุนของสามีในกลุ่ม ทดลองสูงกว่ากลุ่มที่ได้รับการพยาบาลตามปกติ อย่างมีนัยสำคัญ¹⁶ ดังนั้นผลของการเริ่มต้นพัฒนา โปรแกรมในการส่งเสริมการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่ โดยการสนับสนุนของครอบครัวในครั้งนี้จึงได้ สะท้อนความเข้าใจถึงการรับรู้ถึงบทบาทของ ตนเอง (acknowledge of self-role) ความคุ้มค่า (worthiness) และช่วงเวลาที่ดี (having a good time) ระหว่างที่ให้ลูกกินนมแม่โดยการช่วยเหลือ และสนับสนุนจากครอบครัว ตามหลักการเรียนรู้ แบบมีส่วนร่วมได้อย่างชัดเจนเช่น สามีช่วยอุ้มลูก แทนแม่ ในระหว่างที่แม่เหนื่อยอ่อนเพลียล้าจาก การให้นม สามีช่วยงานบ้านอย่างอื่น สมาชิกใน ครอบครัวได้ตระหนักถึงบทบาทที่แท้จริงของ ตนเองในการช่วยเหลือมารดาหลังคลอด เช่น ช่วยจับลูกเข้าเต้าในกรณีที่เริ่มให้นมแม่ ช่วยจัด ทำนั่งของแม่ในระหว่างให้นมลูกให้แม่สุขสบาย มากขึ้น ซึ่งเป็นการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมที่ยึด ผู้เรียนเป็นศูนย์กลางคือ ครอบครัว ทำให้เกิด กระบวนการสร้างความรู้โดยครอบครัวที่เป็น เจ้าของการเรียนรู้เองอาศัยประสบการณ์จาก ครอบครัว ทำให้สามารถกำหนดหลักการที่ได้จาก การปฏิบัติและสามารถประยุกต์ใช้ได้อย่างถูกต้อง และเหมาะสมกับบริบทของแต่ละครอบครัว ซึ่ง เป็นการเรียนรู้ที่ส่งเสริมการมีสัมพันธภาพที่ดีให้

เกิดขึ้นภายในครอบครัวและการมีปฏิสัมพันธ์ กันเองภายในครอบครัว อันจะส่งผลนำไปสู่การ แลกเปลี่ยนประสบการณ์การสร้างความรู้ความ เข้าใจ และทำให้พวกเขาเหล่านั้นสามารถวิเคราะห์ ความเป็นไปได้การเห็นคุณค่าในตนเองซึ่งเป็นแรง จูงใจพื้นฐานหลายๆตัวของมนุษย์ที่สำคัญอันจะ ส่งผลทำให้เกิดความลงตัวของการเล่นลูกด้วยนม แม่ของแต่ละครอบครัวอันจะนำไปสู่ข้อสรุปหรือ เกิดองค์ความรู้ใหม่ได้ และยังมี ความหมายมากขึ้นไปอีกก็คือความคุ้มค่าและความสุขที่เกิดขึ้นใน ครอบครัวด้วยการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่นั้นเอง

ข้อจำกัดงานวิจัยคือ กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ ที่เป็นสมาชิกในครอบครัว คือสามี ซึ่งอาจทำให้ ข้อมูลที่มียังไม่หลากหลายและเพียงพอเท่าที่ควร รวมถึงลักษณะของครอบครัวเดี่ยวที่ชัดเจนที่ไม่มี เครื่องญาติอาศัยอยู่ในบ้านเดียวกันอย่างไรก็ตาม งานวิจัยนี้เป็นขั้นตอนแรกของการพัฒนา โปรแกรมการส่งเสริมการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่ โดย การสนับสนุนของครอบครัว ผู้วิจัยยังต้องศึกษาถึง ประสิทธิภาพของโปรแกรม โดยทำการศึกษากับ กลุ่มตัวอย่างกลุ่มอื่นๆ ในโอกาสต่อไป

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบพระคุณผู้ทรงคุณวุฒิในการตรวจสอบเครื่องมือวิจัยและคู่มือการส่งเสริมการเลี้ยง ลูกด้วยนมแม่โดยการสนับสนุนของครอบครัวผู้ให้ ข้อมูลและครอบครัว รวมถึงบุคลากรในแผนก หลังคลอด โรงพยาบาลราชวิถีทุกท่านที่มีส่วนใน การทำวิจัยครั้งนี้

เอกสารอ้างอิง

- จินตนา บุญจันทร์, พรเพ็ญ ปทุมวิวัฒนา, พวงรัตน์ เขาวะเจริญ, กุสุมา ชูศิลป์. การพัฒนาบริการการส่งเสริมการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่อย่างยั่งยืน. *Journal of Nurse Association of Thailand, North-Eastern Division*.2011; 29:14-24.
- กรมอนามัย. แผนยุทธศาสตร์สุขภาพกระทรวงสาธารณสุข ด้านส่งเสริมสุขภาพและป้องกันโรคปีงบประมาณ พ.ศ.2557 (5 Flagship Projects).[อินเทอร์เน็ต]. 2557. [เข้าถึงวันที่ 30 มีนาคม 2557] สืบค้นจาก www.mhso.moph.go.th.
- อัญญา ปลอดเปลื้อง, อัญชลี ศรีจันทร์, สัญญา แก้วประพาพ. การสนับสนุนของครอบครัวในการดูแลหญิงตั้งครรภ์วัยรุ่น: กรณีศึกษาจังหวัดกาญจนบุรี. *SDU Res J*.2011; 7.
- สิริวิมล ทวีโคตร. การศึกษาของปัจจัยด้านการรับรู้ ปัจจัยส่งเสริมต่อพฤติกรรมการส่งเสริมการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่ในระยะแรกเกิด-4 เดือน ของบิดาในเขต อ. เมือง จ. นครพนม. (วิทยานิพนธ์)ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น; 2544.
- Bar-Yam NB, Darby L. Fathers and breastfeeding: a review of the literature. *J Hum Lact*. 1997;13:45-50.
- Shepherd CK, Power KG, Carter H. Examining the correspondence of breastfeeding and bottle-feeding couples' infant feeding attitudes. *J Adv Nurs*. 2000;31:651-60.
- วิภาพร ศรีเชียงใหม่. ความตั้งใจและการสนับสนุนของบิดาต่อการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่ [วิทยานิพนธ์] เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่; 2544.
- กุลธิดา หัตถกิจพาณิชย์กุล, วรณา พาหุวัฒน์กร, เยาวลักษณ์ เสรีเสถียร, ดิฐกานต์ บริบูรณ์ศิริรัฐสาร.ผลของโปรแกรมการสอนร่วมกับการมีส่วนร่วมของสามีต่อการปรับตัวด้านบทบาทการเป็นมารดาของมารดาวัยรุ่นในระยะหลังคลอด.วารสารสภาการพยาบาล. 2555; 27: 84-95.
- งามนิตย์ รัตนานุกูล. การรับรู้ความสามารถแห่งตนในการเลี้ยงบุตรด้วยนมแม่ของมารดาวัยรุ่นครั้งแรก. วิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนี สุราษฎร์ธานี. สถาบันพระบรมราชชนก. กระทรวงสาธารณสุข;2555.
- นภาพร มามาก, ศรีสมร ภูมณสกุล, อรพินธ์ เจริญผล.ผลของโปรแกรมการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของสามีในระหว่างการตั้งครรภ์และการคลอดต่อสัมพันธภาพระหว่างคู่สมรสการรับรู้ประสบการณ์การคลอดของมารดาและความรักใคร่ผูกพันระหว่างบิดามารดาและทารก. *Rama Nurs*. 2008;14 : 258-272.
- อาจารย์ สุริยจันทร์.ผลการพยาบาลครอบครัวต่อการรับรู้และการสนับสนุนของครอบครัวในการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่. [วิทยานิพนธ์]ขอนแก่น:มหาวิทยาลัยขอนแก่น; 2548.
- วิภาพร ศรีเชียงใหม่. ความตั้งใจและการสนับสนุนของบิดาต่อการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่. [วิทยานิพนธ์] เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่; 2544.
- สายพิณ ธรรมบำรุง.การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม: ผู้เรียนเป็นสำคัญ. *ลานปัญญา*.2544 ; 2:41-58.
- ศิริพร พลายชุมพล. ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับระยะ

เวลาในการเลี้ยงลูกด้วยนมมารดาของมารดา
วัยรุ่น. [วิทยานิพนธ์] เชียงใหม่:มหาวิทยาลัย
เชียงใหม่; 2551.

15. ศิริวรรณ ทุมเชื้อ, กรพิน สุดสงวน, พัทธนียา
เชียงตา. การสนับสนุนของสามีในการเลี้ยง
ลูกด้วยนมแม่ในระยะ 6 เดือนแรก. *Journal
of Community Delovelopment Rearch.*
2012; 5.
16. ญาณิศา เกื้อนเจริญ. ผลของโปรแกรมส่งเสริมการรับรู้ความสามารถของมารดา ร่วมกับ
การสนับสนุนของสามีต่อการปฏิบัติการ
เลี้ยงลูกด้วยนมแม่. [วิทยานิพนธ์]
กรุงเทพฯ:จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย; 2550.